



Hea lastekaitsetöötaja!

Loed praegu kolmandat MTÜ Perede ja Laste Nõuandekeskus koostatud infokirja. Sinu ja Su heade kolleegide tagasisidet arvesse võttes keskendusime seekord hooldusõiguse piiramist ning lapse heaolu puudutavatele teemadele.

Infokirja materjalid valmistasid ette jurist, TÜ Õigusinstituudi perekonnaõiguse lektor **Triin Göttig** ning MTÜ Perede ja Laste Nõuandekeskus pereterapeut, kunstiterapeut ja superviisor **Marika Ratnik**.

Loodame, et neist on abi Sinu igapäevatöös.

Oleme tänulikud, kui saadad e-posti aadressil: info@perenou.ee oma ettepanekuid selle kohta, milliseid teemasid võiksid järgmised infokirjad käsitleda (sel aastal saadame Sinu e-postkasti veel ühe infokirja).

Head lugemist!

HOOLDUSÕIGUSE PIIRAMINE. LAPSE „OHUSTAMINE“ VANEMA/TE POOLT Triin Göttig

Perekonnaseaduse § 134 kohaselt rakendab kohus ohu ärahoidmiseks vajalikke abinõusid, muu hulgas käesoleva paragrahvi lõikes 3 ning käesoleva seaduse §-des 135 ja 136 loetletuid, kui **lapse kehalist, vaimset või hingelist heaolu või tema vara ohustab vanema hooldusõiguse kuritarvitamine, lapse hooletussejätmine, vanemate suutmatus täita oma kohustusi või kolmanda isiku käitumine, ja kui vanemad ei soovi või ei ole võimelised ohtu ära hoidma.**

Mida "ohustamine" PKS § 134 mõttes tähendab?

PKS § 134 lg-s 1 nimetatud "ohustamine" vajab igal konkreetsel juhul eraldi sisustamist.

Alati tuleb aga meeles pidada, et PKS § 134 alusel perekonnaellu sekkumine tähendab perekonna-autonoomia põhimõttesse sekkumist ehk vanemate põhiõigustesse sekkumist, mistõttu selline otsus peab olema põhjalikult kaalutud.

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 26 kohaselt on igaühel õigus perekonna- ja eraelu puutumatusel. Riigiasutused, kohalikud omavalitsused ja nende ametiisikud ei tohi kellegi perekonna- ega eraellu sekkuda muidu, kui seaduses sätestatud juhtudel ja korras tervise, kõlbluse, avaliku korra või teiste inimeste õiguste ja vabaduste kaitseks, kuriteo tõkestamiseks või kurjategija tabamiseks. PKS § 134 ongi siin selleks normiks, mis annab aluse perekonnaellu sekkumiseks KOV-ile/riigile, selleks et kaitsta lapse õigusi ja huve.

Tüüpilised ohustamise olukorrad isikuhooldusõiguse valdkonnas

Kuna seadusandja nimetab lapse heaolu komponentidena nii kehalist, vaimset kui ka hingelist heaolu, siis see näitab, et "heaolu" mõiste ei koosne ainuüksi juriidilistest, vaid ka mitmetest mittejuriidilistest määratlustest. Seetõttu tuleb kohtunikul saada vajalik informatsioon lapse elu ja tema vanemate kohta, et siis nende põhjal, ning arvestades üldisi väärtushinnanguid ühiskonnas, määratleda lapse heaolu mõiste igal konkreetsel juhul eraldi.

PKS § 134 näol on seega tegemist üldistel väärtushinnangutel põhineva kaitsenormiga, mis tähendab seda, et vanema kohustuste täitmise hindamiseks lapse heaolu tagamisel ei peagi otsima seaduslikku regulatsiooni, kuidas vanemad peavad lapse heaolu tagama (kõik ei saagi olla seadusega reguleeritud, nt mis kell vanemad koju peavad tulema vms), vaid nende küsimuste määratlemine põhinebki üldistel väärtushinnangutel. See tähendabki seda, et PKS § 134 sisustamine ei põhine ainult juriidilistel määratlustel.

Suletud nimistut PKS § 134 järgsetest ohustamise olukordadest ei saagi olla. PKS §-le 134 on iseloomulik, et kuna see norm on seotud üldiste väärtushinnangutega ühiskonnas, siis nt ka muutused ühiskonna väärtushinnangutes võivad kaasa tuua selle, et mingisugune käitumine, mis siiani ei olnud taunitav ega vaadeldav kui lapse heaolu ohustamine, saab selleks tulevikus, või vastupidi – olukord, mida aastaid tagasi peeti lapse heaolu ohustamiseks, ei ole seda enam täna.

Pikemalt ei ole vaja ilmselt peatuda sellistel juhtudel, mis mahuvad nõ iseenesestmõistetavalt selle paragrahvi alla: kuritegevusele kaasaaitamine, lapse seksuaalne ahistamine ja muu väärkohtlemine, samuti aga ka vanemate faktiline võimetus lapse eest sobivalt hoolitseda.

Vanemate faktilise võimetuse alla mahub nt sõltuvus narkootikumidest, vanema vägivaldsus, ka nt ema abitus lapsele ohtlike igapäevaste situatsioonide vältimiseks. Näiteks Saksamaa praktikas on laste hooletussejätmise tõttu hooldusõigus ära võetud suurperedes kasvanud laste vanematelt; samuti ostlemissoltuvuse küüsi sattunud emalt; samuti lapse emotsionaalse hooletussejätmine korral; võimalik on see ka vanemate psüühiliste haiguste korral.

Oluliselt rohkem nõuavad aga kaalumist/kontrollimist ohustamise olukorra ja perekonna-autonoomia, lapse õiguste ja riikliku vastutuse vahel sellised situatsioonid, kus on tegemist nt lapse ümberkolimisega ühe vanema poolt lapse kodukohariiki.

Piiripealsete juhtumitega on tegemist ka nt juhul, kui vanemate kasvatuskompetents on vanema vaimse puude tõttu piiratud. Selliste vanemate puhul peab esiplaanil olema avalike teenuste ja abi pakkumine. Olukord on aga teine narkootikumidest või alkoholist sõltuvate vanemate puhul või nt kui vanemad keelduvad last (nt religioossetel põhjustel) kooli panemast. Kooliskäimist kui olulist momenti on seadusandja eraldi rõhutanud PKS §-is 125. Rahaliste trahvide määramine oleks sellises situatsioonis leebem abinõu.

Problemaatilised võivad olla ka juhtumid, kus on tegemist ravi küsimustega (nt täide esinemine, vt selle kohta allpool hooletussejätamise teema juures).

Kaalumise koht on kindlasti ka olukord, kus laps on pikemat aega kasvanud juba kasuperes ning on tõstatatud küsimus naasmisest bioloogiliste vanemate juurde. Samane probleemne olukord – vt allpool toodud näidet Riigikohtu praktikast, kus oli arutluse all hooldusõiguse piiramine suhtluse takistamise korral. Ka sellistel juhtudel tuleb kindlasti eriti hoolikalt kaaluda konkreetse lapse huve. Peamine eesmärk nende kahe juhtumi puhul on osapoolte koostöö- ning arusaamisvõime arendamine.

Kui vanem kuritarvitab hooldusõigust

PKS § 134 lg-s 1 nimetatud hooldusõiguse kuritarvitamise keeld toetub muuhulgas ka PKS § 124 lg-s 2 nimetatud isikuhooldusõiguse teostamise põhimõttele, mille kohaselt on kehaline, vaimne ja hingeline väärkohtlemine ning muude lapse suhtes alandavate kasvatusabinõude rakendamine keelatud.

Siiä alla mahuvad ka juhtumid, mis puudutavad raviküsimusi ning iseäranis sellised juhtumid, mil juba piisavalt vana lapse ja tema vanema arvamused ravi teostamise või sellest keeldumise osas ei lange kokku. Siiä alla mahub ka laste psüühiliste haiguste mitteravimine vanemate poolt, aga ka imiku alatoitumuse korral haiglasse pöördumisest (abi saamisest) keeldumine.

Saksamaa praktika kohaselt ei saa reeglina sundida selle normi alusel vanemaid oma lapsi vaksineerima. Teistsuguse tulemuseni võib aga jõuda sellisel juhul, kui vanemad asetavad oma lapse selliselt ohtu, et lähevad temaga välismaaareisile ja jätavad vajalikud vaksineerimised tegemata.

Vanema hooldusõiguse kuritarvitamise juhtude alla mahuvad ka need juhtumid, mil vanemad takistavad ilma mõjuva põhjuseta lapse suhtlust teise vanema, vanavanema või muude lapsele lähedaste isikutega (nt ka eakaaslastega).

Riigikohus on vanema hooldusõiguse kuritarvitamisena käsitletud ka olukorda, kus vanem takistas lapse suhtlust teise vanemaga (tagajärjeks saab olla isikuhooldusõiguse piiramine) – vt Riigikohtu lahend nr 3-2-1-6-12:

“22. Kui hooldusõiguslik vanem keeldub lapsele tema päritolu kohta teavet andmast, sest ta ei soovi, et laps saaks teada, kes on tema teine vanem, ega toeta lapse kontakti teise vanemaga, ja selline keeldumine ei ole lapse huve arvestades põhjendatud, **kuritarvitab hooldusõiguslik vanem kolleegiumi arvates oma õigusi** ja jätab sellega lapse heaolu tagamata. Sellisel juhul peab kohus kaaluma, milliseid abinõusid kasutada, et oht lapse heaolule kõrvaldada.

Lapsele tema päritolu selgitamiseks ja vanemaga suhtlemise võimaldamiseks tuleb kohtul esmalt veenda lapsega koos elavat vanemat koostöö vajalikkuses, nagu on praeguses asjas õigesti teinud ka maakohus. Kui vanem keeldub koostööst ning on jätkuvalt vastu sellele, et laps saaks teada, kes on tema teine vanem, ega toeta lapse ja teise vanema suhtlemist, jättes sellega lapse ilma isiklikust kontaktist teise vanemaga ja ohustades lapse heaolu, saab kohus lapsega koos elava vanema isikuhooldusõigust PKS § 134 alusel piirata, võttes vanemalt otsustusõiguse lapse ja teise vanema suhtlemist puudutavas küsimuses. Sellega kaotab lapsega koos elav vanem õiguse otsustada lapse ja teise vanema suhtlemise üle ning see tehakse ülesandeks neutraalsele kolmandale isikule.

Vanema ja lapse suhtlemise korraldamiseks vahendaja määramise võimalus tuleneb PKS § 209 lg-st 1, mille järgi nendeks toiminguteks, mida vanem teha ei saa, määratakse lapsele erieestkostja. Eriestkostja ülesandeks on sellisel juhul vanemaid ja last tundma õppida ning otsustada paindlikult lapse heaolu ja kõiki asjaolusid arvesse võttes, millal ja kus laps lahus elava vanemaga kohtub ning millal ja kuidas selgitada lapsele pärast teise vanema tundmaõppimist, et tegemist on tema vanemaga, kes soovib ka edaspidi lapsega suhelda ja tema elus vanemana osaleda. Arvestades selleks puhuks määratud erieestkostja ülesandeid, peab erieestkostjaks olema isik, kelle isikuomadused ja kvalifikatsioon võimaldavad sellises komplitseeritud olukorras täita erieestkostja ülesandeid ja tagada lapse heaolu. Kolleegiumi hinnangul võib erieestkostjaks olla kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja, kellel on piisav kogemus selliste olukordade lahendamiseks."

Vanema hooldusõiguse kuritarvitamine võib seisneda ka haridust puudutavates asjades. PKS § 125 järgi arvestavad vanemad hariduse andmise asjades ennekõike lapse võimeid ja kalduvusi. Kui vanemad seda ei tee, on võimalik isikuhooldusõigust hariduse andmise asjades PKS § 134 alusel piirata.

Lapse hooletussejätmine

Siin all on mõeldud vanemate passiivset käitumist, s.t tegevusetust olukordades, milles vanema kohustused nõuavad lapse huvides tegutsemist.

Hooletussejätmisega on tegemist, kui vanem ei hoolitse piisavalt lapse vajaliku hügieeni eest, lapsele ei ole tagatud piisav toit ning vedeliku tarbimine, ka sobiv riietus; kui vanem ei tegele lapse haiguste ja käitumisprobleemide raviga; kui vanem ei ole võimeline tagama lapse vanusele vastavat psühhomotoorset arengut; kui ei ole tagatud elukoht nii, et lapse vajaduste rahuldamise eest hoolitsevad kolmandad isikud (nt sugulased); samuti vähene järelevalve, kui laps on jäetud päevas pikalt ja ikka jälle uuesti üksinda enda hooleks ning vanemad kas siis tööalase stressi või enda ülemääraste vabaajategevuste tõttu lapse jaoks enam aega ei leia (seda on Saksa kirjanduses nimetatud ka kui "heaoluühiskonnas aset leidvat hooletussejätmist").

Isikuhooldusõiguse rikkumise kõrval tuleb kõne alla ka varahooldusõiguse rikkumine, nt kui vanemad ei taga lapse esindamist pikemaajalisel välisreisil viibimise ajal või kui nad rikuvad oma ülalpidamiskohustust.

Hooletussejätmisega ei ole tegemist, kui laps viibib vanemate tööloleku ajal kolmandate isikute hoole all.

Ka nt täide avastamine lapsel (kui seda esineb ka mitu korda) ei tähenda koheselt, et tegemist on hooldusõiguse äravõtmist õigustava hooletussejätmisega.

Seevastu on nt Saksa kohtud leidnud, et tegemist on hooletussejätmisega, kui ema on vahetanud sageli oma partnereid ning elukohta, samuti oli tal probleeme alkoholiga, mistõttu ei suutnud ta enam lapse eest hoolitsemist tagada.

Saksa kohtutes on hooldusõiguse äravõtmise põhjuseks olnud ka olukord, kus alkoholi mõju all olles konflikte füüsilisel moel lahendav isa tekitas emale kehavigastusi, mis takistasid emal lapse eest hoolitseda.

Laste arstlikust läbivaatusest keeldumist, lasteaeda mittepanemist, kuigi sotsiaalteenistus on seda vanematele soovitanud, laste emotsionaalset hooletussejätmist ning vähest lastega tegelemist on samuti Saksa kohtud oma kogumis hinnanud lapse hooletussejätmiseks.

Abinõud isikuhooldusõiguse ohustamise korral

Märksõnadeks on siin: sobivus, vajalikkus, proportsionaalsus.

Sobivad on abinõud, mis ohu kõrvaldavad. Kui leebem meede ei vii tulemuseni, on võimalik kohe kohaldada ka rangemat meetet.

Vajalik tähendab vähimat võimalikku sekkumist vanema hooldusõigusesse. Liiga ranged meetmed võivad rikkuda vanemate põhiseadusest tulenevaid põhiõigusi.

Proportsionaalsuse nõue aitab vältida meetmete rakendamist, mis oleksid küll eelseisva ohu ärahoidmiseks sobivad ja vajalikud, kuid mis sisaldavad iseendas sellist ohustamise potentsiaali, mis võrduks enam-vähem eesseisva ohuga või isegi ületaks seda (nt lahutatakse harmooniline ning põhimõtteliselt lapse huvides olev lapse-vanema suhe, et tagada lapse suhtlusõigust teise vanemaga või nt ka meetmed, mis on seotud olulisel määral vanema põhiõiguslikku isiksusõigusesse sekkumisega – suitsetamis- ja alkoholi tarbimise keeld, partnerite kontaktide keeld, välismaale kolimise keelamine).

Eesmärgiks on võimalikult vara sekkuda, seetõttu on pigem sobilik käsk vanematele teha koostööd kas sotsiaalabi pakkuvate organite, kooliga, ravivõimalusi pakkuvate institutsioonidega.

PKS § 134 lg 3 nimetab lahtise loeteluna (see tähendab, et loetelu ei ole lõplik) meetmed, mida kohus võib rakendada. Kohus võib lapse heaolu ohustamise korral teha vanema asemel lapse kohta hooldusõigusest tulenevaid otsuseid, teha hoiatusi ja ettekirjutusi ning kehtestada keelde, samuti kohustada vanemaid järgima kohtu määratud asutuse hooldusjuhiseid. Kohus võib isiku- või varahooldusõigust piirata teatavate toimingute või teatavat liiki toimingute tegemise keelamisega. Varahooldusõiguse võib kohus vanemalt ka täies ulatuses ära võtta.

Käsud ja ettekirjutused võimalike meetmetena

Võimalike meetmetena on võimalik rakendada näiteks käsku võtta vastu avalikku abi, eelkõige KOV-i kaudu (nt mitmesuguste nõustamiste näol). Samuti on võimalik teha nt ka ettekirjutus vanemale panna laps lasteaeda.

Samuti võib olla PKS § 134 järgseks abinõuks olla ettekirjutus vanemale minna lapsega eriarsti vastuvõtule, samuti käsk läbida teatud uuring eriarsti juures vms.

Kui vanem seda ei tee, on võimalik vanema nõusolek asendada kohtu lahendiga (sellisel juhul kaob ära ka vajadus piirata selles osas vanema hooldusõigust ning määrata selles küsimuses erieestkostja). Kohus saab asendada oma lahendiga vanema tahteavaldusi ka muudes küsimustes, kus on vaja nt vanema allkirja, aga vanem seda ei anna. Vanema tahteavalduse asendamine/vanema eest otsuse tegemine on leebem meede kui vanema hooldusõiguse osaline äravõtmine.

Kohus saab vanemaid ka kohustada võtma osa mingist kursusest või koolitusest (nt vägivaldast vastasest koolitusest, imiku hooldamist puudutavast koolitusest). Saksa praktikas on esinenud juhtumeid (pole siiski rusikareegel), kus kohtunikud on vanemat kohustanud osalema võõrutusravis.

Lastekaitsetöötaja ülesanne menetluses võikski olla eelkõige tuua välja just need sobivad abinõud konkreetse juhtumi puhuks.

Vanema hooldusõigusesse kuuluvate tahteavalduste asendamine

Siia alla mahuvad nt tehingulised tahteavaldused lapse eest – sotsiaalabi taotlemiseks esitatavad avaldused või ka muud toimingud, nt nõusoleku andmine meditsiiniliseks sekkumiseks või lapse suhtes psühholoogilise ekspertarvamuse koostamiseks.

Tahteavalduse asendamine võimaldab vältida hooldusõiguse osalist äravõtmist/piiramist kohtu poolt ning sellega kaasnevat vajadust määrata erieestkostja, v.a juhtudel, kus tahteavalduse andmise viis või sisu ei ole veel kindlaksmääratav ning need tuleb erieestkostjal omal vastutusel kindlaks määrata.

Hooldusõigus võib olla teatud valdkondades ära võetud

Ära võtta saab otsustusõigust nt kooli valimise ning avalduse esitamise osas või tervist puudutavates hooldusõiguse küsimustes. See võib puudutada ka ühte tervet hooldusõiguse osa – nt lapse esindusõigust.

Vajalikkuse ja proportsionaalsuse põhimõtted määravad ära hooldusõiguse äravõtmise ulatuse.

Lapse eraldamine perekonnast

Lapse eraldamisel perekonnast ei ole hooldusõiguse äravõtmine samaaegselt tingimata vajalik. Saksa kohtud võtavad tüüpiliselt kõigepealt ära otsustusõiguse viibimiskoha määramise osas. Kestev olukord, kus tegelik hooldus ja hoolduse kompetents ei kuulu kokku, ei vasta aga lapse huvidele, mistõttu sellises olukorras tuleb ühel hetkel siiski lahendada ka hooldusõiguse küsimus.

Kui laps eraldatakse perest ning ta paigutatakse asenduskodusse (või turvakodusse vms) või kasuperesse, siis tuleb sobivas suhtluskorras kokkuleppimise kaudu tagada, et laps ei võõranduks bioloogilisest perest.

Kas kohus saab keelata vanemal lapse juuresolekul suitsetada?

See küsimus on jällegi näide olukorrast, mis ei ole seadusega reguleeritud ega saagi olla. PKS § 134 on ka siin üldiseks kaitsenormiks lapse jaoks. Põhimõtteks on jällegi, et iseäranis hoolikalt tuleb kaaluda PKS § 134 alusel sekkumist, kui tegemist ei ole konkreetset last puudutavate otsuste või käitumisviisidega, vaid ühise perekonnaelu kujundamist puudutavate otsustega, millega laps ei ole seotud kui "objekt", vaid kui perekonnaühenduse üks liige. Riik ei saa vanematele teatud kindlat elukorraldust ette kirjutada. Vanemate suitsetamine perekonna poolt ühiselt kasutatavas korteris ei õigusta seega üksinda riiklikku sekkumist samamoodi nagu ka nt vanemate poolt talutav ja toetatav lapse spordiharrastus, mis võib olla eriti ohtlik lapse tervisele; ning näiteks ka meditsiinilisest vaatenurgast ühekülgne ning mitteasjakohane toitumine.

Tüüpilised ohustamise olukorrad varahooldusõiguse valdkonnas

Nt lapse vara raiskamine, mis pole kooskõlas PKS § 132 regulatsiooniga, lapse ülekoormamine võlgadega, lapse raha mittepaigutamine kooskõlas PKS §-iga 130, vanemate passiivsus kergesti ärahoitava olulise vara kaotuse puhul.

Rakendatavad meetmed

Kehtib põhimõte nagu isikuhooldusõiguse puhulgi, et võimalusel tuleks kasutada kõigepealt leebemat meetet, enne kui rakendada äärmusliku meetmena varahooldusõiguse täielikku äravõtmist.

Kontrollivad ja tagavad abinõud (lapse vara inventariseerimine, aruande esitamise kohustus) on leebemad kui sekkumine vanema varahooldusõigusesse (juhised vara paigutamiseks teatud viisil, iseäranis nt raha paigutamine kontole käsutamise piirangu märkega). Eelpoolnimetatud vanema varahooldusõiguse piirangud ise on aga jällegi omakorda leebemad kui vanema enda varasse sekkumine ja koormamine tagatise nõudmise kaudu (vt PKS § 136 lg 4). Seega on perekonnaseaduse § 136 üles ehitatud põhimõttel, et eespool olevates lõigetes on ära nimetatud leebemad meetmed sekkumiseks, ning tagapool olevad lõiked kujutavad endast üha suuremat sekkumist vanema hooldusõigusesse või lausa vanema enda varalistesse huvidesse.

HOOLDUSÕIGUSE TÄIELIKU ÄRAVÕTMISE JUHTUMI ANALÜÜS

Triin Göttig

31.12.2013 esitas X vald X vallavalitsuse kaudu Harju Maakohtule avalduse M. B. hooldusõiguse piiramiseks alaealise lapse R. B. suhtes. Avalduses taotleti lapse eraldamist perekonnast, esialgse õiguskaitse kohaldamist ning vanema hooldusõiguse piiramist.

20.01.2014 esitas vald uue avalduse puuduste likvideerimiseks tsiviilasjas nr xxx, milles taotleti esialgse õiguskaitse korras hooldusõiguse peatamist ja lapsele ajutise eestkostja määramist, ning vanemate hooldusõiguse täielikku äravõtmist ning eestkostja määramist.

Tsiviilkohtumenetluse seadustiku § 551 kohaselt on võimalik rakendada esialgse õiguskaitsena hagi tagamise abinõusid.

TsMS § 377 lg 1 järgi võib kohus hageja taotlusel hagi tagada, kui on alust arvata, et tagamata jätmine võib raskendada kohtuotsuse täitmist või selle võimatuks teha. Kohus võib ka hageja taotlusel esialgselt reguleerida vaidlusalust õigussuhet.

Perekonnaasjas võib kohus menetluse ajaks reguleerida ka:

- 1) vanema õigusi ühise lapse suhtes;
- 2) vanema suhtlemist lapsega;
- 3) lapse väljaandmist teisele vanemale.

Teisisõnu, alati tuleb eelnevalt läbi mõelda, kas esialgse õiguskaitsse rakendamise taotlemine on konkreetsel juhul põhjendatud. Kohus võib ka ise vajadust nähes esialgset õiguskaitsset rakendada.

Esialgse õiguskaitsse rakendamise puhul kehtib üldiselt põhimõte, et seda rakendades ei saa lahendada ära nõu juba põhiasja ennast ehk kui taotletakse hooldusõiguse äravõtmist, siis ei saa esialgse õiguskaitsse korras juba menetluse ajaks võtta vanemalt täielikult hooldusõigust ära. Kohaldatav abinõu peaks olema ajutine.

Hooldusõiguse peatamine PKS § 140 mõttes on tegelikult PKS §-i 134 kõrval seisev teine võimalus vanema hooldusõiguse küsimuse reguleerimiseks, milline küsimus lahendatakse põhiasjas. Seega, minu arvates ei sobi kokku see, et esialgse õiguskaitsse korras taotletakse peatamist ning põhiasjas taotletakse hooldusõiguse täielikku äravõtmist. Iseenesest on õige, et peatamine PKS § 140 mõttes on leebem meede kui PKS § 134 järgi hooldusõiguse piiramine, kuid ka Riigikohus on siin öelnud, et proportsionaalsuse nõue PKS §-is 134, mille kohaselt peaks enne äärmusliku meetmena hooldusõiguse täielikku äravõtmist kohaldama leebemaid meetmeid, ei tähenda seda, et enne hooldusõiguse täielikku äravõtmist tuleks kohaldada hooldusõiguse peatamist PKS § 140 kohaselt ehk et peatamine oleks äravõtmise suhtes leebem meede. Pigem vastupidi, Riigikohus on rõhutanud, et kui tingimused äravõtmiseks esinevad, oleks vale kohaldada peatamist. Need põhimõtted kehtivad kindlasti ka esialgse õiguskaitsse rakendamisel – peatamine ja äravõtmine samal ajal ei sobi kokku. Nende kohaldamiseks on ikkagi erinevad tingimused seaduse poolt ette nähtud.

Mida on siis võimalik taotleda?

Esialgsest avaldusest loeb välja, et taotletud on esialgse õiguskaitsse korras lapse eraldamist perekonnast. Kas sellega koos oli taotletud ka teatud valdkondades hooldusõiguse piiramist, jääb avalduse formuleeringust selgusetuks. Kui taotleda ainult lapse eraldamist perekonnast, siis sellega ei kaasne automaatselt kuidagi hooldusõiguse küsimuste lahendamist (nt hooldusõiguse täielikku äravõtmist). Pigemini tähendab lapse eraldamine perekonnast otsustusõiguse kaotamist lapse suhtes ühes isikuhooldusõiguse osavaldkonnas – viibimiskoha määramise osas. Seega on võimalik lapse eraldamiseks perekonnast taotleda hooldusõiguse osalist piiramist lapse viibimiskoha määramise otsustusõiguse osas.

Isikuhooldusõigus tähendab nii tegelikku hoolitsust kui ka esindusõigust, mistõttu kaotavad vanemad hooldusõiguse täielikult, kui rakendada abinõusid mõlemas valdkonnas.

Otsustusõigust viibimiskoha määramise osas on võimalik omakorda nii piirata (nt ajutiselt/ajaliselt) kui ka täielikult ära võtta. Proportsionaalsuse põhimõtte nõuabki tegelikult seda, et võimalusel tulekski kõigepealt rakendada piiramist, nt selliselt, et keelatud on vaid lapse vanemate juurde koju tagasimineku/tagasiviimine. See oleks nt siis ka võimalus, mida esialgse õiguskaitse korras taotleda.

Kõigepealt leebema meetme rakendamine on kooskõlas ka proportsionaalsuse põhimõttega. PKS § 126 lg-s 4 nimetatud meede on nt leebem võrreldes otsustusõiguse äravõtmisega viibimiskoha määramisõiguse osas.

Kui laps elab kasuperekonnas ja vanemad soovivad last teda hooldavalt isikult välja nõuda, või kohus PKS § 126 lg 4 kohaselt omal algatusel või last hooldava isiku taotlusel määrata, et laps jääb teda hooldava isiku juurde, kui väljanõudmine võib kahjustada lapse huve.

Esialgse õiguskaitse korras on võimalik esialgu reguleerida viibimiskoha määramise otsustusõigust, suhtlusõigust, ette näha vägivalla eest kaitset pakkuvaid abinõusid, samuti on võimalik esialgse õiguskaitse korras ette näha meetmeid, mis võimaldavad ette nähtud meetmeid täide viia, nt käsud või keelud seoses suhtlusõiguse teostamisega või vägivalla ärahoidmiseks.

Tihti piisab aga ka hooldusõiguse äravõtmise või piiramise asemel hoopis sellest, et mitte laps ei eraldata perekonnast, vaid ohustav vanem (või teise vanema partner) eraldatakse perekonna eluasemena kasutatavast korterist, või hoiab kohus vastavaid meetmeid kasutades kolmandat isikut, kellest oht lapsele tuleneb, lapsest eemal. Kohtul tuleb aga seejuures proportsionaalsuse põhimõtet silmas pidades arvestada, et seeläbi ei sekkutaks tugevamal määral kolmanda isiku põhiõigustesse kui seda oleks lapse põhiõigustesse sekkumine lapse perekonnast eraldamise näol. Enamikel juhtudel see aga ilmselt nii ei ole.

Kohtu poolt ette nähtavad keelud võivad olla suunatud sellele, et on keelatud (ajutiselt või ka piiramata ajani) perekonna eluaseme kasutamine, viibimine kindlaksmääratud kaugusel korterist või külastada kindlaks määratud teisi kohti, kus laps tavapäraselt viibib, võtta lapsega kontakti või lapsega kokku saada.

Selleks, et saavutada lapse eraldamine perekonnast, on viibimiskoha määramise osas otsustusõiguse äravõtmise asemel kohtul võimalik teha ka ettekirjutus, et vanemad, kellele jääb viibimiskoha määramise osas otsustusõigus, paigutavad lapse ise turva- või asenduskodusse (vms) või annavad ta mõne teise isiku hoole alla (nt kasupere). Selline meede kujutaks endast ka leebemat abinõud võrreldes viibimiskoha määramisõiguse äravõtmisega.

Mida tähendab endast lapse heaolu ohustamine ning milliseid abinõusid tuleks konkreetsel juhul rakendada ehk milliseid meetmeid tuleks põhiasjas rakendada, vt infokirja I osa.



MILLEKS HINNATA (KAARDISTADA) LAPSE HEAOLU? Marika Ratnik

Lastekaitsetöötaja poolt läbi viidud lapse heaolu hindamine aitab välja selgitada (kaardistada), kuidas esmased hooldajad on suutnud tagada lapse tervise ja arengu lähtuvalt tema elusituatsioonist ja arenguetapist.

Maailma Terviseorganisatsioonist (WHO) lähtuvalt on tervis täieliku füüsilise, vaimse ja sotsiaalse heaolu seisund, mitte ainult haiguse või nõtruse puudumine (WHO, 1946). WHO tervise definitsioonist lähtuvalt hõlmab heaolu füüsilist, vaimset ja sotsiaalset dimensiooni/valdkonda. Nimetatud kolmele heaolu dimensioonile viidatakse nii teoreetilises kirjanduses kui ka empiirilistes uuringutes.

Pollard ja Rosenberg (2003) on defineerinud heaolu kui personaalset ressursi, mis toetab edukat toimimist läbi kogu elukaare, hõlmates nii füüsilist, kognitiivset kui ka sotsio-emotsionaalset funktsiooni, mille tulemuseks on produktiivne tegevus indiviidi kultuurikogukonna poolt oluliseks peetaval alal, rahuldustpakkuvad sotsiaalsed suhted ning võime ületada mõõduka raskusega psühhosotsiaalseid ja keskkonnast lähtuvaid probleeme.

Lapse tervis ja heaolu on otseselt seotud tema perekonna suutlikkusega tagada põhilised füüsilised, emotsionaalsed ja sotsiaalsed vajadused.

Füüsiline, vaimne ja sotsiaalne dimensioon on olemas igas lapse heaolu definitsioonis. Vaimne heaolu on lapse puhul sageli jagatud omakorda psühholoogiliseks ja kognitiivseks mõõtmeks.

Majanduslik heaolu on oluline kontekstuaalne ressurss, mis mõjutab omakorda kõiki heaolu dimensioone: füüsilist, vaimset ja sotsiaalset.

Lapse heaolu ei ole stabiilne seisund, vaid dünaamiline protsess, mis sõltub konkreetse lapse (elu)situatsioonist ja arenguetapist, kus tema füüsiline, vaimne, sotsiaalne ning materiaalne situatsioon on pigem positiivne kui negatiivne, tulenevalt intrapersonaalsetest, interpersoonaalsetest, sotsiaalsetest ja kultuurilistest protsessidest (Mikkinen, 2013).

Lapse füüsiline heaolu on seotud ja mõjutatud järgmistest komponentidest: kaal, pikkus, füüsilised võimed, toitumine, üldine tervis, terviselugu, vastupidavus haigustele, teadmised tervislikust eluviisist. Tervisekahjustused, füüsiline ja/või vaimne puue mõjutavad otseselt iga lapse füüsilist heaolu.

Füüsilisele healule on oluliseks eeltingimuseks turvaline ja stabiilne kodukeskkond. Samuti teadmised tervest eluviisist *versus* terviseriskikäitumine. Materiaalne ehk majanduslik heaolu mõjutab füüsilist heaolu toitumise, tervise ja arengu ning ühiskonnast osasaamise seisukohalt.

Lapse vaimne heaolu – vaimne tervis (sh psühhopatoloogia puudumine), personaalne hinnang oma elusituatsioonile (õnnelik, eluga rahul *versus* õnnetu, rahulolematu). Vaimne võimekus on seotud enesehinnangu, eneseregulatsiooni oskuste, psüühilise vastupanuvõime ja probleemide lahendamise oskustega.

Vaimset tervist mõjutab lapse emotsionaalne ja kognitiivne areng. Emotsionaalse tervise nurgakiviks on vanema ja lapse vaheline (kiindumus)suhe ning lapse eest hoolitsejate suutlikkus

tagada lapse füüsiline ja emotsionaalne turvalisus, suutlikkus reageerida lapse vajadustele ning toetada vastastikuses suhtes eneseregulatsioonivõime kujunemist. Kognitiivne areng (mälu, taju, tähelepanu, mõtlemine) on seotud lapse baasturvalisusega, lapse stimuleerimise, eakohase arendamise, loomumomase uudishimu toetamise, neuropsühholoogiliste eripäradega.

Sotsiaalne heaolu on seotud elusituatsioonist tulenevate suhetega oluliste täiskasvanutega (vanemad, õed-vennad, sõbrad, juhendajad-õpetajad). Lapse jaoks on üheks olulisemaks sotsiaalse heaolu komponendiks suutlikkus kujundada sõprussuhteid. Sõprussuhete kujundamise suutlikkus on seotud lapse emotsionaalse tervisega (maailma usaldamine, eneseregulatsiooni oskused). Sotsiaalset heaolu võib oluliselt mõjutada lapse füüsiline heaolu (näiteks füüsiline puue, mis piirab sotsiaalsetes tegevustes osalemist).

Vaimset ja sotsiaalset heaolu toetab osalemise ja eneseteostusvõimaluste pakkumine (mäng, õppimine, huvitegevus, ande arendamine, loovuse virgutamine).

Lapse heaolu tagamisele hinnangu andmisel lähtutakse konkreetsest kultuurikontekstist. Kultuur sisaldab kollektiivselt jagatud, teadvustatud ja teadvustamata väärtusi, norme ning hoiakuid laste suhtes; aktsepteeritud käitumis- ja toimumisnorme, üldtunnustatud seisukohti (näiteks lapse heaolu ja lapsepõlve suhtes) ja fundamentaalseid materiaalseid tingimusi.

Juhtumipõhisel lapse heaolu hindamisel kirjeldatakse eelkõige sotsiaalseid ja personaalseid fakte, mis aitavad konstrueerida pildi lapse situatsioonist.

Ben-Arieh' (2008) seisukoht on, et lapse heaolu hindamisel peab lähtuma järgmistest aspektidest:

- 1) laps on analüüsi keskmes;
- 2) arvestatakse lapse subjektiivset kogemust, hinnangut;
- 3) lähtutakse heaolu multidimensionaalsest olemusest;
- 4) heaolu ei ole haiguse puudumine, vaid sisaldab pigem positiivseid indikaatoreid, mis toetavad optimaalset funktsioneerimist lapsena ja elukaare hilisemates etappides.

Üldtunnustatud lapse heaolu dimensioonidest lähtumine juhtumitöös aitab selgitada, kuidas laps näeb oma olukorda, võimaldab kindlaks teha heaolu eeltingimused (näiteks puuduliku hoolitsuse korral, puuduva sotsiaalse toetuse korral või olukorras, kus laps sotsiaalne positsioon on muutunud seoses sotsiaalse suhtevõrgustiku muutumisega).

Juhtumipõhisel lapse heaolu hindamisel aitab erinevate heaolu valdkondade ja nende komponentide kirjeldamine (lapsest lähtuvalt) luua heaolu mitmemõõtmelist perspektiivi.

Üheks võimaluseks on toetumine Pollardi & Davidsoni (2001) poolt koostatud lapse heaolu monograafia, millest lähtudes on koostatud ka allpooltoodud lapse heaolu valdkondade ja komponentide kirjeldus.

Ben-Arieh, A. (2008). The child indicators movement: Past, present, and future. *Child Indicators Research*, 1, 3–16.
Pollard, E., Davidson, L. (2001). *Foundations of child well-being*. UNESCO Education Sector Monograph No. 18. USA: Centre for Child Well-Being.

Pollard, E.L. and Rosenberg, M.L. (2003). The strength based approach to child well being: Let's begin with the end in mind. In M.H Bornstein, L. Davidson, C.L.M. Keyes and K.A. Moore (Eds.), *Well-being: Positive development across the life course* (pp. 13–21). Mahwah: Lawrence Erlbaum.

Mikkininen, J. (2013). The Structural Model of Child Well-Being. *Child Indicator Research*, 6, 547–538.

Tabel. Lapse heaolu valdkonnad ja komponendid (koostatud Pollard, Davidsion, 2001, järgi)

| | |
|--|---|
| <p>Füüsiline heaolu (<i>hinnata aitab perearst</i>) on aluseks lapse sotsiaal-emotsionaalsele ja kognitiivsele arengule. NB! Eriti oluline 0–5-aastaste laste puhul, kes ei ole veel võimelised oma heaolu tagamisele ise kaasa aitama.</p> | |
| | <p><i>Vanemlik roll: hooldaja</i></p> |
| Toitumine | Lapse toitumine (eakohane, st lapse vanusest lähtuv, mitmekülgne, koolieelses ja koolieas lapse puhul on vajalik jälgida, et lapsele on tagatud vähemalt ÜKS soe toidukord päevas). |
| Turvaline elukeskkond | Lapse elukeskkonna füüsiline turvalisus (piisava suurusega eluase, hügieenivõimalused (wc, vann, jms), elekter, küte, eluaseme temperatuur, puhtus, sh eluruumides suitsetamine), turvaline mööbli ja esemete paigutus; õueala turvalisus). (NB! Varasem info: kas peres on esinenud laste väärkohtlemist, kas mõni laps on surnud.) Vägivalla (füüsiline, emotsionaalne, vanemate-vaheline) esinemine/puudumine. |
| Lapse tervise eest hoolitsemine | Lapse tervislik seisund ja lapse tervise eest hoolitsemine (vaktsineerimised, arstlikud ülevaatused, lapse värskes õhus viimine, füüsiline aktiveerimine). Lapse teadlikkus tervislikest eluviisidest ja terviseriskidest. Kas lapsele on määratud puue? Kas lapsel on püsivaid terviseprobleeme? |
| Eakohane järelevalve | Vanemast sõltuvalt lapse üksi jätmise/vanem teab kus ja kellega laps viibib/ |
| Lapse hügieen | Lapse hügieen ja puhtus (pesemisharjumused, -vahendid, -võimalused) |
| Lapse riietus | Lapse riietus (puhtus, vastavus aastaegadele ja eale, võimaldades osalemist erinevates tegevustes) |
| <p>Emotsionaalne heaolu (<i>hinnata aitab psühholoog</i>) on eelduseks lapse kognitiivsele arengule.</p> | |
| | <p><i>Vanemlikud rollid: armastuse andja, piiride seadja, turvalisuse tagaja</i></p> |
| Maailma usaldamine ja emotsionaalne tervis Identiteet Mina-kontseptsioon ja enesehinnang | <p>Vanem-laps (kiindumus)suhte kvaliteet. <i>Baasturvalisuse indikaatorid:</i> - <i>väikelapse eas</i> (lapse füüsilistele ja emotsionaalsetele vajadustele vastamine, lapse reageering emapoolsele kontaktivõtmisele, sülle soovimine, vanemaga koos ja vanema juures tegutsemine, ajutine eemaldumine vanemast ei tekita ärevust). - <i>koolieas</i> (pilkkontakt, julgus abi küsida, usaldada muresid, jagada rõõme, saavutusi, kutsuda vanemat kaasa, teha vanema(te)ga asju koos, turvalisust tagavate <i>peresiseste ja ühiskondlike reeglite</i> aktsepteerimine, õiguskõuekus).</p> <p>Lapse mina-kuvand: ”olen hea pallimängus, kuid matemaatikas/koolis ei saa ma hästi hakkama”; ”saan üldiselt hästi hakkama”; ”mul on sõbrad, kellele olen oluline”.</p> <p>Eneseregulatsiooni oskused (toimetulek stressiga, eesmärkidele orienteeritus).</p> <p>Emotsionaalne väärkohtlemine (hooldajast tulenev lapsega suhtlemise muster, mis muutub pidevaks: lapse ignoreerimine, laps väärtusetu, halb, teeb vigu, ei vasta vanema ootustele, põlgamine, vägivalla pealt nägemine, antisotsiaalse käitumise julgustamine, lapse juuresolekul vanematevaheline füüsiline, emotsionaalne vägivald).</p> |

| | |
|---|---|
| Sotsiaalne heaolu (hinnata aitavad õpetaja, koolipsühholoog, sotsiaalpedagoog, lähivõrgustik). | |
| Sotsiaalne kompetentsus (positiivne suhtumine eakaaslastesse, koostöö- oskused eakaaslaste ja täiskasvanutega, enese tundmine, enesejuhtimine ja enesekehtestamine, piirangute ja normide aktsepteerimine, õppimisel oma võimete potentsiaali kasutamine) | <p><u>Vanemlikud rollid: eluks ettevalmistaja, piiride seadja, inimsuhete asjatundja</u></p> <p>Lapsele eluoskuste õpetamine (hügieen, toidu valmistamine, koristamine).</p> <p>Lapse positsioon perekonnas ja suhted pereliikmetega. Perekonna sotsiaalne staatus. Perekonna emotsionaalne kliima.</p> <p>Lapse keskkond: kollektiivi kuulumine, sõprade olemasolu, kaasatus/tõrjutus, suhted lähisugulaste võrgustiku ja teiste täiskasvanutega (<i>õpetaja, jne</i>). Kogukonda kuulumine.</p> <p>Suhete lähedus, turvalisus. Hoolimine ja tingimusteta aktsepteerimine suhtes. NB! Vaata ka emotsionaalne heaolu.</p> |
| Kognitiivne heaolu (hinnata aitavad psühhiaater, õpetaja, psühholoog, logopeed). | |
| <p>Tunnetus ja mälu (taju, kujutlusvõime, meenutamine)</p> <p>Uudishimu, avastamissoov</p> <p>Intelligentsus ja mõtlemine (probleemilahendusoskused, mõtestatud tegutsemine)</p> <p>Keel (väljendusoskus, arusaamine)</p> <p>Õpioskused ja motivatsioon</p> <p>Moraalne areng</p> <p>Loovus ja anded</p> | <p><u>Vanemlik roll: eluks ettevalmistaja</u></p> <p>Lapse intellektuaalne stimuleerimine (mängunurk ja mänguasjad; õpinurk ja õppevahendid, lapse teadlik juhendamine, lapsega tegelemine; lapses huvi äratamine, lapsele väljakutsete võimaldamine; teater, kino, kontsert).</p> <p>Ea- ja võimetekohase arengu võimaldamine vastavas haridusasutuses, õpiedu jälgimine, koostöö haridusasutusega.</p> <p>Vanemate suutlikkus last suunata ja motiveerida õppes osalema, huvitatus lapse saavutustest.</p> <p>Lapse õiguskuulekus.</p> <p>Lapse huvitegevus.</p> |
| <p>Kui vanemad ei ole suutnud rahuldavalt tagada lapse heaolu, on oluline uurida järgmisi vanemaks olemist takistavaid aspekte:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vanemate tervis: füüsiline tervis, vaimne tervis (psüühikahäired, vaimupuue). • Vanemate haridus ja sotsiaalne kompetentsus. • Vanemate sõltuvuskäitumine (alkohol, narkootikumid). • Vanemate majanduslik toimetulek: sissetulek (sh sotsiaaltoetuste % sissetulekust), laenukohustused, võlad, maksukohustused ja osalustasud (kommunaalkulud, lasteaed, huviring). • Igapäevaelu stressiallikad (näiteks: töökoha kaotus, pereliikme surm, staatus kogukonnas jms). | |

INFOKIRJA KOOSTAMIST TOETAB:



Autoriõigus © 2014 MTÜ Perede ja Laste Nõuandekeskus.
Kõik õigused kaitstud.

Selle infokirja saajateks on sotsiaal- ja lastekaitsetöötajad.